Κατακερματισμένες ταυτότητες

Υπάρχει μια συναρπαστική ενότητα έργων, του Βρετανοϊνδού γλύπτη Anish Kapoor, με γεωμετρικά σχήματα, τα οποία χάρη στο απόλυτα μαύρο ή το απόλυτα λευκό χρώμα τους δημιουργούν την εξής οφθαλμαπάτη: αν τα κοιτά κανείς από μπροστά, είναι πέραν πάσης αμφιβολίας δισδιάστατα, επίπεδα (βλ. 1.α). Αν, όμως, μετακινηθεί στο πλάι, αποκαλύπτεται πως στην πραγματικότητα πρόκειται για τρισδιάστατα σχήματα (βλ. 1.β).

Όλα είναι θέμα οπτικής

Η συγκεκριμένη σειρά έργων είναι μία ιδιαίτερα ξεκάθαρη απεικόνιση της δεδομένης παραδοχής πως όλα στη ζωή εξαρτώνται από την οπτική γωνία από την οποία κοιτά κανείς τα πράγματα. Δύο παρατηρητές που δεν θα τους επιτρεπόταν να μετακινηθούν, αλλά θα είχαν τη δυνατότητα να παρατηρούν τα έργα αποκλειστικά είτε από μπροστά είτε από το πλάι, θα μπορούσαν να διαφωνήσουν μέχρι θανάτου ως προς το αν τα έργα αυτά είναι δισδιάστατα ή τρισδιάστατα, θεωρώντας αμφότεροι με βεβαιότητα αλλήλους ως ηλίθιους ή ψεύτες.

Το παράδοξο είναι πως με βάση τη θέση παρατήρησης του καθενός θα είχαν και οι δύο δίκιο. Μόνον ο ένας εξ' αυτών, όμως, θα είχε δίκιο αντικειμενικά, με βάση την πραγματική μορφή των έργων: εκείνος που θα τα έβλεπε από το πλάι. Χωρίς τη δυνατότητα μετακίνησης, ωστόσο, θα ήταν αδύνατον να πειστούν για την ορθότητα της άποψης του άλλου, έστω υπό τη δεδομένη θέση παρατήρησης, και εύλογα θα αμφισβητούσαν την ευφυία ή την ειλικρίνεια ο ένας του άλλου.

Όσο τετριμμένο και αν μοιάζει, η δυνατότητά μας να μπαίνουμε στη θέση του άλλου, να ακούμε προσεκτικά τι μας λέει ο εκάστοτε συνομιλητής μας, είναι απαραίτητη προϋπόθεση για οποιουδήποτε είδους επικοινωνία· πολύ περισσότερο, αν επιδιώκουμε να πείσουμε για την ορθότητα της δικής μας οπτικής.

Ζούμε από τους πλούσιους ή ζούμε τους πλούσιους;

Η συντριπτική πλειονότητα των ανθρώπων υιοθετεί κάποια θέση, στάση ή συμπεριφορά για κάποιον λόγο και με κάποιο σκεπτικό και όχι από *ανοησία*. Ακόμα και αν δεν θέλουν να το παραδεχθούν ή ακόμα και αν δεν το συνειδητοποιούν, υπάρχει κάτι που θεωρούν ως *συμφέρον* τους που ικανοποιείται

από τον τρόπο με τον οποίον έχουν επιλέξει να συμπεριφέρονται. Το τι αντιλαμβάνεται κάθε άνθρωπος ως *το συμφέρον του* είναι ασφαλώς σε μεγάλο βαθμό υποκειμενικό και δεν μπορεί να αντιμετωπίζεται ως *ανοησία* ή ως λιγότερο εύλογη, νόμιμη ή αποδεκτή οπτική, παρά το γεγονός ότι γνωρίζουμε την ύπαρξη και τον ρόλο των μηχανισμών διαμόρφωσης και αναπαραγωγής της κυρίαρχης ιδεολογίας.

Προκειμένου να καταστεί δυνατή η αξιολόγηση των επιλογών των συνανθρώπων μας, πρέπει πρώτα να έχουμε αντιληφθεί τους λόγους που τις έχουν διαμορφώσει. Ο αντικειμενικός, υλικός διχασμός που διαιρεί τις κοινωνίες είναι ο πλούτος, διά του οποίου εξασφαλίζεται η ισχύς και επιβάλλεται η εξουσία. Η στάση απέναντι σε εκείνους που κατέχουν τον πλούτο είναι θεμελιώδης ως προς την κοσμοθεωρία των ανθρώπων, ειδικά όσων έχουν να διαχειριστούν τη φτώχεια τους: *Ζούμε από τους πλούσιους ή ζούμε τους πλούσιους*; Ποιος παρασιτεί σε βάρος τίνος; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη συνολική στάση ζωής των ανθρώπων και το κατά πόσο αυτή εκκινεί από μια δουλοπρεπή ή μια διεκδικητική οπτική. Καθώς ως ανθρωπότητα δεν έχουμε ένα καθολικά αποδεκτό πλαίσιο αρχών που να ορίζει τη δουλοπρεπή ή τη διεκδικητική οπτική ως σωστή, δεν ωφελεί να θεωρεί κανείς (και ιδιαιτέρως οι οργανωμένες δυνάμεις και συλλογικότητες της ανυπακοής) ότι γνωρίζει εκ προοιμίου το *συμφέρον* κάποιου συνανθρώπου του καλύτερα από τον ίδιο.

Οι άνθρωποι που εκκινούν από την παραδοχή ότι *ζουν από τους πλούσιους* στην καλύτερη περίπτωση αφομοιώνουν το φαντασιακό τού φιλάνθρωπου και δίκαιου πλούσιου χάρη στον οποίο διασφαλίζουν τα προς το ζην (από το “ένα κομμάτι ψωμί” και το “μας δίνουν δουλειές” μέχρι το “κάνουν επενδύσεις και φέρνουν την ανάπτυξη”) ή, στη χειρότερη, ζουν υπό τον φόβο “του Κυρίου” τους. Διαμορφώνουν, έτσι, συνείδηση και σχέσεις εξάρτησης, υποταγής και ιδιοτελούς υποτέλειας απέναντι στους ισχυρούς, ζώντας σε ένα εντελώς διαφορετικό σύμπαν από εκείνους που θεωρούν ότι *οι πλούσιοι ζουν σε βάρος τους*, οι οποίοι διαμορφώνουν συνείδηση και σχέσεις διεκδίκησης ή/και σύγκρουσης με τους ισχυρούς. Συνήθως, δε, η πρώτη κατηγορία αντιλαμβάνεται τη δεύτερη ως εχθρική και όχι ως φίλια δύναμη, καθώς η δεύτερη επιτίθεται σε εκείνους που η πρώτη πιστεύει ότι διασφαλίζουν την ύπαρξή της.

Το τι αντιλαμβάνεται ως *συμφέρον* και *κέρδος*, λοιπόν, ο κάθε άνθρωπος εξαρτάται από τη στάση του απέναντι σε εκείνους που κατέχουν τον πλούτο. Επιστρέφοντας στα έργα του Kapoor, μόνο αφού διασφαλιστεί η δυνατότητα μετακίνησης των παρατηρητών, μπορεί να έχει νόημα μια διαφωνία ως προς τη μορφή των έργων. Δουλειά όσων επιδιώκουν τη χειραφέτηση των ανθρώπων και την εξουδετέρωση της ικανότητας του καπιταλισμού να «κινητοποιεί τις επιθυμίες και διαμορφώνει τις ταυτότητες των ανθρώπων» (σ. 90) είναι να μετακινήσουν τους υποτελείς από την οπτική τους απέναντι στον πλούτο. Να καλλιεργήσουν άλλου είδους ταυτίσεις που να κινητοποιήσουν διαφορετικές επιθυμίες και προτεραιότητες, συμφιλιώνοντας -κατά τα δυνατό- τις αντιτιθέμενες κατηγορίες υποτελών, προκειμένου να συνταχθούν σε ένα συγκρουσιακό, αναδιανεμητικό σχέδιο.

Εργαζόμενος ή άτομο;

Εκκινώντας από τη μαρξική ανάλυση που αποδίδει στους ανθρώπους την ιδιότητα του καταπιεζόμενου εργαζόμενου, κοινωνικές ή/και πολιτικές δυνάμεις που αρνούνται τη συναίνεση με την κυρίαρχη ιδεολογία και ευαγγελίζονται τη χειραφέτηση και την πολιτική ανατροπή, συχνά εγκαλούν (ή και υποτιμούν) τη μεγάλη μερίδα των ανθρώπων που δεν εξεγείρονται απέναντι στα αφεντικά και παθητικοποιούνται, επειδή, δήθεν, είναι βολεμένοι ή δεν καταλαβαίνουν την εκμετάλλευση που υφίστανται. Σιγοντάρουν, έτσι, άθελά τους και από άλλη προσέγγιση, τη συνειδητή "αριστοκρατική" επιλογή των κυρίαρχων ελίτ να περιφρονούν τον "ανώριμο και ανεύθυνο λαουτζίκο/κοσμάκη" και να υποτιμούν τη νοημοσύνη του. Ίσως, μάλιστα, να απολαμβάνουν ενδόμυχα και κάποια αίσθηση ανωτερότητας, αν θεωρούν ότι η πλειονότητα των υποτελών δεν αντιλαμβάνεται το συμφέρον της από δική της αδυναμία και όχι λόγω της δικής τους ανεπάρκειας στο να της αλλάξουν οπτική.

Αν κυρίαρχοι και κυριαρχούμενοι, από διαφορετικές αφετηρίες, αναπαράγουν μια ρητορική που, εν ολίγοις, αντιμετωπίζει τον κόσμο ως ανόητο, σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη υπερπροβολή των πραγματικά ανόητων από τα ΜΜΕ, εμπεδώνεται η αίσθηση ότι οι ανόητοι επικρατούν και άρα μας αξίζει που οι κυβερνώντες μάς αντιμετωπίζουν ως τέτοιους. Η αποδοχή τής άποψης ότι οι περισσότεροι άνθρωποι γύρω μας είναι χαζοί καθιστά κάθε αντίδραση ανώφελη και οδηγεί, τελικά, στην αδράνεια και στην αυτοεκπληρούμενη προφητεία: αν όλοι αποδεχτούμε ότι περιτριγυριζόμαστε από φοβισμένους ηλίθιους και παραιτηθούμε προκαταβολικά από οποιαδήποτε προσπάθεια να τους μεταπείσουμε, τότε είναι βέβαιο ότι αυτοί θα επικρατήσουν. Αφού "η βλακεία είναι ανίκητη" δεν έχει νόημα να προσπαθούμε να εξηγήσουμε σε κανέναν το δίκιο μας, ούτε να νιώθουμε αλληλεγγύη με τους συνανθρώπους μας, οι οποίοι κατά πάσα πιθανότητα θα είναι ηλίθιοι, οπότε ορθώς τους αντιμετωπίζουμε ανταγωνιστικά, ως αντιπάλους στον αγώνα για επιβίωση.

Πέραν του ότι μια τέτοια προσέγγιση είναι αυτοακυρωτική για τις δυνάμεις τής πολιτικής ανυπακοής, το κύριο μεθοδολογικό λάθος της είναι ότι, σε αντίθεση με αυτό που οι ίδιες αφετηριακά πιστεύουν, οι περισσότεροι άνθρωποι δεν αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους πρωτίστως ως *καταπιεζόμενο εργαζόμενο*, αλλά, αρκετά συγκεχυμένα, ως *καταπιεζόμενο απομονωμένο άτομο σε ένα ανταγωνιστικό περιβάλλον*. Μάλιστα, ακόμα και μεταξύ όσων τον αντιλαμβάνονται ως εργαζόμενο, δεν θεωρούν όλοι ότι αυτή η ιδιότητα (θα όφειλε να) αποτελεί μία συγκροτημένη και ολοκληρωμένη ταυτότητα.

Ο μετασχηματισμός τής κοινωνίας απαιτεί (και συναρτάται με) τον μετασχηματισμό τής συνείδησης των ανθρώπων. Οι παραδοσιακές δυνάμεις τής ανατροπής, ενώ έχουν τα θεωρητικά εργαλεία για να αναλύσουν επαρκώς το πώς λειτουργούν το κεφάλαιο και η εξουσία του, δείχνουν να μην μπορούν να ερμηνεύσουν το πώς λειτουργούν οι άνθρωποι και οι κοινωνίες τους. Επιπλέον, ενώ περιγράφουν πώς δεν πρέπει να είναι οι κοινωνίες, έχουν τεράστια αδυναμία να περιγράψουν πώς πρέπει να είναι. Αντιμέτωπες με αυτή την ανεπάρκειά τους και τη συνακόλουθη αποτυχία τους να συμβάλλουν στην αλλαγή παραδείγματος ως προς την ιεράρχηση μεταξύ ατομικού και συλλογικού συμφέροντος, έχουν

δύο επιλογές. Η πρώτη είναι να οικτίρουν και να μαλώνουν τον κόσμο που φοβάται και υποφέρει χωρίς να εξεγείρεται. Η δεύτερη, αναστοχαζόμενες την αποτυχία των μέχρι σήμερα δοκιμασμένων μεθόδων τους, να προσπαθήσουν να μπουν στη θέση του, να κατανοήσουν την οπτική του, να εντοπίσουν τα σημεία στα οποία μπορούν να εγκαθιδρύσουν σχέσεις εμπιστοσύνης μαζί του και, αφού το πετύχουν, τότε να συζητήσουν και για εκείνα που χρειάζεται να μεταστρέψουν.

Η δεύτερη επιλογή απαιτεί χρόνο και προϋποθέτει πίστη στην ικανότητα των ανθρώπων να σκέφτονται και να δρουν συλλογικά. Προϋποθέτει, ακόμα, αναγνώριση της ανάγκης για μια νέα στρατηγική που θα αποσκοπεί στη διαμόρφωση μας νέας ταυτότητας: του μαχητικού, συλλογικού, αλληλέγγυου και συνεργατικού ανθρώπου, που θα ιεραρχεί το συλλογικό έναντι του ατομικού συμφέροντος, και χωρίς να παραβλέπει, να υποτιμά ή, απλώς, να ξορκίζει την υποτέλεια στην εξουσία, θα εργάζεται για την επινόηση συλλογικών εργαλείων εναντίον της.

Εν αρχή ην ο άνθρωπος

Ας ξεκινήσουμε από τα πολύ απλά: Η μοναδική ταυτότητα που μπορεί να συμπεριλάβει το σύνολο της ανθρωπότητας είναι, φυσικά, η ταυτότητα «Άνθρωπος». Κάθε άλλη ταυτότητα, βασισμένη σε οποιοδήποτε επιμέρους ανθρώπινο χαρακτηριστικό (εθνοτικό, φυλετικό, ταξικό, πολιτικό, θρησκευτικό κ.ο.κ.), δεν μπορεί παρά να είναι μερική, καθώς προϋποθέτει την ανάδειξη κάποιας διαφοράς ως συγκροτητικού στοιχείου της, άρα είναι εκ προοιμίου αδύνατον να μας χωρέσει όλες και όλους.

Οι λεγόμενες πολιτικές ταυτοτήτων, που έφεραν στο προσκήνιο ο μεταμοντερνισμός και η νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, αναδεικνύουν *το δικαίωμα στον αυτοπροσδιορισμό* και δίνουν έμφαση στη διαφορετικότητα και την εξατομίκευση, απορρίπτοντας ως “καταπιεστικές” τις συλλογικές ταυτότητες, επιτυγχάνοντας έτσι την υποβάθμιση (έως εξαφάνισης) της συλλογικής ταξικής ταυτότητας. Στη σύγχρονη κοινωνία, «ι διαφορές μεταξύ τον ανθρώπων έχουν καταστεί ατομικές, και όχι συλλογικές» (σ. 78) και η δυσφορία τους διαχέεται σε κατακερματισμένες ταυτότητες, ιεραρχώντας εστιασμένες μορφές καταπίεσης (φύλου, σεξουαλικού προσανατολισμού, θρησκευτικής πίστης κ.ο.κ.) και υποβαθμίζοντας τη συλλογική ταξική καταπίεση.

Στο πλάι των εθνικοφυλετικοθρησκευτικών μύθων που αναπαράγουν ανά τους αιώνες οι ανά τον κόσμο κυρίαρχες ελίτ για να χειραγωγούν τους ανθρώπους, εμπεδώνεται πλέον και η έμφαση στη διαφορετικότητα ως ένας ακόμη παράγοντας πολυδιάσπασης μιας συλλογικής ταξικής συνείδησης/ταυτότητας. Με επίκληση στην *ατομική ελευθερία*, έχει επικρατήσει η ατομικιστική/εξατομικευμένη προσέγγιση των δικαιωμάτων, που αποδυναμώνει τη συλλογική υπόσταση των ανθρώπινων δικαιωμάτων (σ. 284) και ενισχύει το *διαίρει και βασίλευε*.

Με την *εξατομίκευση*, βέβαια, η ανάγκη των ανθρώπων να *ανήκουν* κάπου δεν εξαλείφεται. Ιδιαίτερα σε περιόδους που η συλλογική πολιτική ταύτιση γύρω από τη διάκριση Αριστεράς – Δεξιάς αποδυναμώνεται, η ανάγκη αυτή διοχετεύεται στην ενίσχυση θρησκευτικών, εθνικιστικών ή οπαδικών

ταυτοτήτων (σελ. 141). Έτσι, η ατομική ταυτότητα κατασκευάζεται από θραύσματα επιμέρους ταυτοτήτων (σσ. 2-37) ιεραρχημένα και συνδυασμένα συχνά τυχαία, «μέσα από ποικίλες ταυτίσεις με κοινωνικά διαθέσιμα αντικείμενα, δηλαδή με εικόνες, σημαίνοντα και φαντασιώσεις» (σσ. 65-66), όχι απαραίτητα συνεκτικά ή συνεπή μεταξύ τους ή/και με άλλα επιμέρους χαρακτηριστικά που συναπαρτίζουν την προσωπικότητα του ατόμου.

Ο συνδυασμός και η ιεράρχηση των θραυσμάτων των επιμέρους ταυτοτήτων που συγκροτούν την *ατομική ταυτότητα* (τον υποκειμενικό τρόπο, δηλαδή, με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε και προσδιορίζουμε τον εαυτό μας) καθορίζουν και τη συνεκτικότητά της (ή μη). Όσο πιο συνεκτική, τόσο πιο ισορροπημένο και συνειδητό είναι το υποκείμενό της. Όσο πιο αντιφατική, τόσο πιο έντονο το υπαρξιακό άγχος που βιώνει το υποκείμενο, καθώς εμφορείται από αλληλοσυγκρουόμενα χαρακτηριστικά (σ. 8) και συχνά ασύμβατες μεταξύ του συνειδητές και ασυνείδητες επιθυμίες (σ. 27), με συνέπεια να δυσκολεύεται να ταξινομήσει και να ερμηνεύσει το περιβάλλον γύρω του και να μην έχει σαφή προσανατολισμό (σ. 284).

Αν υπάρχει σήμερα κάποια κυρίαρχη συλλογική ταυτότητα, ίσως όχι ηγεμονική, αλλά πάντως σίγουρα μαζική και επιδραστική, είναι αυτή του *πελάτη καταναλωτή*, που στο πλαίσιο του νεοφιλελεύθερου παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού διαμορφώνει συνείδηση στη βάση τού *όλα πουλιούνται και αγοράζονται* και απαιτεί να εξυπηρετηθεί πληρώνοντας για κάθε είδους αγαθά και υπηρεσίες, εξού και η καθήλωση στην επιθυμία για αέναο και δίχως όρια κυνήγι τού εύκολου και γρήγορου πλουτισμού.

Παράλληλα, στο πλαίσιο της νεοφιλελεύθερης επίθεσης στο κράτος πρόνοιας και τις δομές κοινωνικής αλληλεγγύης, ο ατομικισμός παρουσιάζεται ως το ένστικτο αυτοσυντήρησης που «προστατεύει το μόνο πράγμα στο οποίο μπορούν να βασιστούν οι άνθρωποι: τον εαυτό τους», φέρνοντας στο προσκήνιο μια νέα «ηρωική», και «φαντασιακή ταυτότητα», αυτή του σύγχρονου «survivor» (σσ. 45-46). Η επάνοδος αυτής της ταυτότητας αποτελεί σοβαρότατο σύμπτωμα της πολιτικής ήττας της Αριστεράς, της στρατηγικής ήττας τού προγράμματος της κατάληψης του αστικού κράτους, καθώς διαμορφώνει ακραία αντισυλλογική κοσμοθεωρία και συμπεριφορά. Συσκοτίζει, έτσι, την αδυναμία τού ατόμου να αντιμετωπίσει κατά μόνας την εξαθλίωση και την προλεταριοποίηση (σσ. 73-79) και το στρέφει στην αδιέξοδη αναζήτηση *ατομικών λύσεων σε συλλογικά προβλήματα.* Συχνά, δε, εγκλωβισμένο στην ατομικότητά του, δεν βρίσκει διέξοδο από τον εαυτό του και νόημα στη ζωή, καταφεύγοντας στην ιδιαίτερα διαδεδομένη υπερκατανάλωση αγχολυτικών/αντικαταθληπτικών ή και άλλων ψυχοτρόπων ουσιών.

Σήμερα, η ηγεμονία τού μεταμοντέρνου νεοφιλελεύθερου παγκοσμιοποιημένου καπιταλισμού έχει καταφέρει να συντρίψει το οργανωμένο εργατικό κίνημα και τις δομές του και να περιορίσει τον ορίζοντα κατανόησης της ευημερίας των ανθρώπων στο τρίπτυχο *επενδύσεις - ανάπτυξη – ανταγωνιστικότητα* (πίσω από το οποίο, στην πραγματικότητα, κρύβεται το *ατομικός πλουτισμός -*

ανταγωνισμός - ιδιωτικοποιήσεις), που υποκατέστησε το τρίπτυχο του Διαφωτισμού *ελευθερία - ισότητα - αδελφοσύνη*. Οι δυνάμεις τής πολιτικής ανυπακοής οφείλουν να διευρύνουν αυτόν τον ορίζοντα και να εικονοποιήσουν το δικό τους οραματικό αξιακό τρίπτυχο (π.χ. *συνεργατικότητα - κοινωνική ιδιοκτησία - κοινωνική δικαιοσύνη*), ανταγωνιστικό προς το κυρίαρχο, και να αναδείξουν τα προτερήματά του.

Η εργατική τάξη ... δεν υπάρχει

Όπως η ατομική ταυτότητα σπάνια είναι αρραγής και χωρίς αντιφατικά στοιχεία, έτσι και η ιδέα μίας εργατικής τάξης με ενιαία χαρακτηριστικά αποτελεί περισσότερο φαντασίωση παρά υπαρκτή πραγματικότητα (σ. 134). Αποδομώντας τη λογική ενός ενιαίου υποκειμένου, ατομικού ή συλλογικού, και θέλοντας να αναδείξουν τον «*ανοικτό χαρακτήρα κάθε πολιτικής ταυτότητας*», οι Λακλάου & Μουφ επεσημαίνουν πως «για να προχωρήσουμε στον προσδιορισμό των κοινωνικών ανταγωνισμών, είναι αναγκαίο να αναλύσουμε το πλήθος των διαφορετικών και συχνά αντιφατικών θέσεων και να απορρίψουμε την ιδέα ενός απολύτως ενοποιημένου και ομοιογενούς φορέα δράσης, όπως η 'εργατική τάξη'» (σ. 155).

Η ερμηνεία των κοινωνικών συνθηκών αποτελεί βασικό τμήμα του πολιτικού ανταγωνισμού, κατά την οποία οι δυνάμεις τής χειραφέτησης αγωνίζονται για τη διαμόρφωση των «υποκειμενικών προσλήψεων» των ανθρώπων υπό τη δική τους οπτική (σσ. 310-312). Ως συνέπεια της πολυδιάσπασης των ταυτοτήτων, δεν υπάρχει ομογενοποιημένη «αυτοφυής, αντικειμενικά επωαζόμενη» εργατική τάξη ή ταξική συνείδηση, υπάρχουν «αντιτιθέμενες ταυτότητες, ενδοταξικές διαφοροποιήσεις θρησκευτικές προκαταλήψεις, τοπικισμοί, αναλφαβητισμός, έλλειψη ελεύθερου χρόνου, υλική εξαθλίωση» (σ. 311).

Ασφαλώς, όσο η διαιρετική τομή Κεφαλαίου – Εργασίας παραμένει θεμελιώδης στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων και τάξεων, η ανάγκη ενίσχυσης της εργατικής υπόστασης στην ατομική ταυτότητα των ανθρώπων παραμένει εξίσου θεμελιώδης. Προϋποθέτει, όμως, την απόρριψη της φαντασίωσης της ομοιογένειας, όπως και της ιδέας ότι η εργατική ταυτότητα/συνείδηση είναι ο τελικός προορισμός και η ολοκλήρωση της ατομικής συνείδησης. Στην πραγματικότητα, η εργατική ταυτότητα είναι μερική και εμπίπτει και αυτή, από διαφορετική αφετηρία, στις πολιτικές των ταυτοτήτων. Η παραδοσιακή απεύθυνση των δυνάμεων της ανυπακοής σε αυτή και η έμφαση στην αμυντική προάσπιση των εργατικών κεκτημένων που χάνονται, περιορίζουν το πεδίο παρέμβασής τους και τον ορίζοντα που θα όφειλαν να διευρύνουν στην αντίληψη των ανθρώπων, στον αγώνα για τη χειραφέτηση (σσ. 123-126).

Καθώς οι κοινωνίες αποτελούνται από «ανοργάνωτους, ιδιότροπους και διχασμένους ανθρώπους» (σ. 135) είναι σαφές πως « πολλαπλότητα δεν είναι το φαινόμενο που πρέπει να εξηγηθεί, αλλά το σημείο εκκίνησης της ανάλυσης» (σ. 285) για την αναζήτηση συλλογικών μορφών οργάνωσης που θα επιδιώξουν μία (πιο) δίκαιη κοινωνία. Η αναγνώριση της πολλαπλότητας ενισχύει τη θέση τού ατόμου

μέσα στη συλλογικότητα, με στόχο, αφ’ ενός, να προστατεύεται η ατομικότητα έναντι τού ατομικισμού, και, αφ’ ετέρου, να διασφαλίζεται ως δεδομένα φίλια και ανεκτή στο εσωτερικό της η δυνατότητα του ατόμου να αμφισβητεί την αυθεντία τής συλλογικότητας.

Το πλαίσιο που αποκρυσταλλώνει τις κοινωνικές σχέσεις καθορίζει κοινωνικούς συσχετισμούς και ηγεμονικές διεργασίες στο επίπεδο των ιδεών και, κυρίως, του λόγου, διά του οποίου αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο και παίρνουμε θέση εντός του· αποτελεί, δηλαδή, ανθρώπινο δημιούργημα (σσ. 63-87): «αυτή η διαδικασία κοινωνικής κατασκευής είναι εκείνη που δημιουργεί και το άτομο, που το κατασκευάζει δηλαδή ως άτομο εντός της κοινωνίας» (σ. 64).

Όπως σωστά επισημαίνει ο Α. Κιουπκιολής, «ν τα άτομα είναι κυρίως κατασκευάσματα της ιδιαίτερης κοινωνίας τους, από την οποία απορροφούν τις αξίες, τις στάσεις και τις αντιλήψεις τους, φαίνεται μάλλον απίθανο να εμφανίσουν ορέξεις και τάσεις αυτόνομης συμπεριφοράς σε ένα σύμπαν όπου εθίζονται εξαρχής στην εθελοδουλία, όπου διαπλάθονται υλικά-συμπεριφορικά ως υποτελή, υπάκουα όντα και όπου χειραγωγούνται καθημερινά από πολυδαίδαλα κυκλώματα κοινωνικής ρύθμισης», όπως οι ιδεολογικοί και υλικοί μηχανισμοί αναπαραγωγής του κυρίαρχου λόγου (εκπαιδευτικό σύστημα, Δικαιοσύνη, Εκκλησία, οικογένεια, ΜΜΕ κ.ο.κ.) (σσ. 179-181) που αξιοποιούνται ώστε η εθελοδουλία να υποκαθιστά, όποτε αυτό είναι δυνατό, τη διά της φυσικής βίας υποταγή (σ. 52). Έτσι, χωρίς σχέδιο για τη χειραφέτηση των ανθρώπων από τους μηχανισμούς αυτούς, «οι επαναστατικές βλέψεις θα δυσκολευθούν να βρουν τους κατάλληλους δέκτες για να τις κάνουν πράξη αι θα τείνουν να ανακυκλώνουν καταστροφικά τα ιδεολογικά, πολιτικά και ηθικά συστατικά της παλιάς κοινωνίας » (σ. 176).

Επιπλέον, κάθε χειραφετητικό σχέδιο που ευαγγελίζεται την ανατροπή των εκμεταλλευτικών σχέσεων οφείλει να έχει διαρκώς υπόψιν ότι:

1. δεν θεωρούν όλοι οι άνθρωποι ότι τα πράγματα *πρέπει* να αλλάξουν· είτε επειδή κερδίζουν από την παρούσα κατάσταση (και είναι πολλοί αυτοί, ό,τι και αν θεωρεί καθένας ως κέρδος), είτε επειδή ευελπιστούν να πλασαριστούν καλύτερα ώστε να κερδίζουν στο μέλλον,
2. μεταξύ εκείνων που θεωρούν ότι τα πράγματα *πρέπει* να αλλάξουν, δεν θεωρούν όλοι ότι *μπορούν* να αλλάξουν· είτε από φόβο (που “*φυλάει τα έρημα*”), είτε από βόλεμα και ενσωμάτωση (“*θέλω την ησυχία μου*”, “*κοιτάω τη δουλειά μου*”), είτε από έλλειψη πίστης/γνώσης/ισχύος/συγκρότησης είτε, ακόμα, από έλλειψη φαντασίας, γαλουχημένοι στη λογική “*έτσι το βρήκαμε, έτσι το πάμε*”,
3. μεταξύ εκείνων που θεωρούν ότι τα πράγματα *μπορούν* να αλλάξουν, δεν θεωρούν όλοι ότι *εξαρτάται από τους ίδιους* να τα αλλάξουν· είτε από έλλειψη αυτοπεποίθησης, είτε από απουσία συλλογικής αντίληψης, είτε από άλλους αντικειμενικούς λόγους (π.χ. έλλειψη χρόνου λόγω διαρκούς αγώνα επιβίωσης) λίγοι είναι διατεθειμένοι να αφιερώσουν τη ζωή τους (ή μέρος της)

στην επίτευξη αυτών των αλλαγών,

4. μεταξύ εκείνων που θεωρούν ότι τα πράγματα *πρέπει* και *μπορούν* να αλλάξουν και *αντιλαμβάνονται πως εξαρτάται και από τους ίδιους* να τα αλλάξουν, δεν θεωρούν όλοι ότι πρέπει να τα αλλάξουν προς την *ίδια κατεύθυνση* ή με τους *ίδιους τρόπους*.

Κάθε τέτοιο σχέδιο θα εξυφανθεί εκ των πραγμάτων από ένα υποσύνολο της τέταρτης κατηγορίας, δηλαδή μεταξύ των δυνάμεων που συμφωνούν, μέχρι κάποιον βαθμό τουλάχιστον, ως προς την κατεύθυνση προς την οποία πρέπει να αλλάξουν τα πράγματα. Αυτή η μικρή κοινωνική μειοψηφία, ως συλλογική ηγεσία ενός αντικυρίαρχου πόλου, θα κληθεί να πείσει πολύ ευρύτερους πληθυσμούς προκειμένου να καταστήσει ηγεμονικό το σχέδιό της. Ωστόσο, έχει δυνατότητα ιδιαίτερα διευρυμένης απεύθυνσης, καθώς μόνο η πρώτη από τις τέσσερις παραπάνω ταξικά ανομοιογενείς κατηγορίες θεωρεί ότι τα πράγματα πρέπει να μείνουν ως έχουν, ενώ οι υπόλοιπες τρεις, παρά τις μεταξύ τους διαφοροποιήσεις, θεωρούν ότι τα πράγματα πρέπει να αλλάξουν.

Στην απόπειρα να προσεγγίσει ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις προβάλλοντας μια, ανταγωνιστική αντίληψη ως προς το τι, τελικά, συνιστά *κέρδος*, πέραν της αντικειμενικής υπεροπλίας των κυρίαρχων ελίτ, αυτή η μειοψηφία θα βρει μπροστά της δύο θεμελιώδη εμπόδια. Το πρώτο, είναι η λογική της συναίνεσης και η διάχυσή της, που «σε συνδυασμό με την αποστροφή προς τις συγκρούσεις, οδηγεί στην απάθεια και την απαξίωση της πολιτικής συμμετοχής» (σ. 7) και ακυρώνει, ουσιαστικά, την έννοια των ανταγωνιστικών πολιτικών σχεδίων και της πολιτικής αντιπαράθεσης μέσα σε μια κοινωνία. Το δεύτερο, είναι ο κατακερματισμός των κοινωνικών δρώντων, των αιτημάτων και των διεκδικήσεών τους: «το πρόβλημα του μαρξισμού ήταν να σκεφτεί αυτές τις ασυνέχειες και, ταυτόχρονα, να βρει μορφές επανασύστασης της ενότητας των διάσπαρτων και ετερογενών στοιχείων» (σ. 54).

Η δύσκολη, αλλά υπαρξιακά αναγκαία, αποστολή που αντιστοιχεί σε μία συλλογική ηγεσία είναι να οξύνει τον ανταγωνισμό, την αντιπαράθεση και την ανυπακοή προς το θεσμικό πλέγμα εξουσίας που απαιτεί τη συναίνεση και να συναρθρώσει τα πολλαπλά επιμέρους κατακερματισμένα αιτήματα σε ένα βασικό: για να εξαλειφθούν οι ανισότητες και οι σχέσεις υποταγής μεταξύ των ανθρώπων και να μην αποφασίζουν οι ισχυροί για τη ζωή των πολλών, πρέπει οι ισχυροί να χάσ ουν την ισχύ τους ώστε οι ανίσχυροι να πάψουν να τους φοβούνται. Αυτό που θα έπρεπε να απασχολεί τις δυνάμεις της ανυπακοής είναι το με ποιον τρόπο θα κατορθώσουν να τους την αφαιρέσουν.

Δεν υπάρχει χειραφέτηση χωρίς ουτοπία

Οι κυρίαρχες τάξεις διασφαλίζουν την ηγεμονία τους καλλιεργώντας τον φόβο και χειραγωγώντας τη φαντασία των ανθρώπων, περιορίζοντας τη δυνατότητά τους να διανοηθούν πόσο διαφορετικά θα μπορούσαν να είναι τα πράγματα. Γι’ αυτό ακριβώς είναι τόσο συκοφαντημένες οι συλλογικότητες,

που αμβλύνουν τον φόβο, και οι ουτοπίες, που κινητοποιούν τη συλλογική φαντασία προς την πολιτική αλλαγή (σσ. 137-139): «χωρίς ουτοπία δεν υπάρχει δυνατότητα συγκρότησης ριζοσπαστικού φαντασιακού είναι απολύτως απαραίτητ για τη συγκρότηση αριστερής σκέψης» (σ. 305), η οποία είναι απολύτως απαραίτητη για τη θεμελίωση της κοινωνικής διαίρεσης (σ. 284), επί της οποίας διεξάγεται κάθε πολιτική αντιπαράθεση.

Οι δυνάμεις τής πολιτικής ανυπακοής, απαιτώντας μεταξύ άλλων μείωση του χρόνου εργασίας και αναδεικνύοντας τη σπουδαιότητα του ελεύθερου χρόνου (σ. 89) για τη ριζοσπαστικοποίηση της φαντασίας των ανθρώπων, οφείλουν να οραματιστούν ένα ανταγωνιστικό μοντέλο οργάνωσης των κοινωνικών σχέσεων, απελευθερωμένο από την καθήλωση στις έννοιες της ατομικής ιδιοκτησίας, του πλούτου και της εξουσίας του, έχοντας βιώσει τις καταστροφικές συνέπειές τους. Να διατρανώσουν πως ο φυσικός, υλικός και πνευματικός πλούτος τής ανθρωπότητας ανήκει σε όλους τους ανθρώπους και να σχεδιάσουν την κοινωνικοποίηση και αναδιανομή του, με όρους κοινωνικής ιδιοκτησίας. Θα απελευθερωθούν, έτσι, κοινωνικές δυνάμεις ικανές να δημιουργήσουν χώρο για πειραματισμούς σε νέες μορφές συλλογικής οργάνωσης, αντάξιες να αποτελούν συλλογικό επίτευγμα και όχι μοιρολατρική αποδοχή των ταξικών ανισοτήτων ως φυσικών φαινομένων, εντός των οποίων απλώς υπάρχουμε και προσπαθούμε να επιβιώσουμε (σσ. 120-123).

Ασφαλώς, πολλοί θα προτιμήσουν να μην ζήσουν σε ένα αρμονικό και ειρηνικό πλαίσιο, διεκδικώντας να απολαμβάνουν οι ίδιοι προνομιακές θέσεις ισχύος στην εκάστοτε επικρατούσα κοινωνική δομή. Θα χρειαστεί οργάνωση για την αντιμετώπισή τους. Το ζήτημα της συλλογικής οργάνωσης θα αποτελέσει αντικείμενο επόμενου άρθρου.